

УДК 82-92:050(477):929Грушевський

*І. В. Ткаченко,
кандидат історичних наук
Інститут всесвітньої історії
НАН України*

**ПУБЛІЦИСТИКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО
НА СТОРІНКАХ ТИЖНЕВИКІВ «СЕЛО» ТА «ЗАСІВ» ЯК
ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СЕЛЯНСЬКО-РОБІТНИЧОЇ
ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ПЕРІОДИКИ**

У статті на основі публіцистичних матеріалів М. Грушевського з рубрики «До наших читачів», розміщених на шпальтах народних тижневиків «Село» і «Засів», висвітлено історію та особливості видання української селянсько-робітничої дореволюційної періодики.

Ключові слова: М. Грушевський, українська періодика, тижневик «Село», тижневик «Засів».

Революція 1905 р. в Російській імперії дала можливість у певних, дозволених законами імперії, межах видавати періодичну пресу іншими, крім російської, мовами. Отож на початку ХХ ст. свідомо національно-культурна українська спільнота отримала змогу легально видавати газети і журнали рідною мовою. Проте численні видання, що з'явилися від 1905 р. в підросійській Україні, як виявилось, були розраховані, в першу чергу, на освічені прошарки населення і не могли в повній мірі задовольнити потреби українського селянства. Тому в той період і стала нагальною потреба у створенні такої періодики, яка була б спрямована на українську селянсько-робітничу аудиторію, написана зрозумілою їй мовою і мала б відповідати рівневі свідомості та культурних запитів селян і робітників України.

Першим таким виданням стала українська народна газета «Село», що виходила раз на тиждень.

Участь М. Грушевського у виданні тижневика «Село» досить часто, щоправда, дещо побіжно, в загальному контексті, згадується дослідниками його життя та діяльності. Так, коротко про роль М. Грушевського у діяльності газети згадував Л. Винар на сторінках журналу «Український історик» у 1974 р. [1]. Серед дослідників української дожовтневої періодики, зокрема й журналістики, можна згадати М. Жовтобрюха, П. Попова, О. Дея, А. Животка та ін. [2]. Однак, попри наявність окремих публі-

© І. В. Ткаченко, 2015

кацій, присвячених історії видання газети «Село» [3], маємо констатувати, що вивчення всіх аспектів її функціонування, зокрема ролі в розповсюдженні загальноукраїнських національних ідей і в поширенні ідей українства, ще попереду.

Тижневик «Село», який виходив у Києві під проводом М. Грушевського у 1909–1911 рр., був першою вдалою спробою дійсно народного українського видання, спрямованого, в першу чергу, до селянської читацької аудиторії. Ідея видання такої газети неодноразово піднімалася лідерами українського національного руху. Так, про необхідність мати національну селянську газету М. Грушевському в 1907 р. писав П. Стебницький: «Я твердо переконаний в тому, – зазначав він у своєму листі від 19 вересня, – що нам не можна ні на хвилю одвертати увагу од села і що треба напруження всіх сил, щоб поставити на ногу селянську газету. «Рідного Краю» для села мало, треба принаймні двохразова на тиждень. Досвід «Рідної Справи», – дуже, правда, короткий, – все ж показав нам, що в селі єсть для кого робить і що там українська ідея може стати на ноги скоріше, ніж те можна було-б думати після важких і прикрих двох років існування туберкульозної української преси» [4]. Про потребу в українській селянській пресі говорив і Є. Чикаленко. Однак реалізувати задум на практиці вдалося лише М. Грушевському з однодумцями – П. Стебницьким, Ю. Сірим (Тищенком), М. Гехтером та ін.

З вересня 1909 р. почався відлік історії нового видання, роль якого, на думку М. Грушевського, полягала в реалізації нагальної потреби у часопису, який би репрезентував на своїх шпальтах відомості, важливі та корисні для селян [5], а стратегічним завданням було виконання культурно-просвітницької місії, направленої на якомога ширше залучення українських селян до більшої громадської активності, української за змістом та ідеєю, а також на подолання відчуття відірваності селянина від українського культурного життя.

Відповідним до мети було й змістовне наповнення часопису. Після закриття часопису «Село» М. Вороний згадував: «Селянин, взявши до рук цю щотижневу газету, на першому місці знаходив передовицю на громадські принципіві теми (пізніше ці передовиці містилися час від часу, з проміжками); потім з відділу «За тиждень» він довідувався про найвизначніші події державного життя, з життя на Україні, з життя Росії взагалі і нарешті за кордоном, так ніби він прочитував найважливіші телеграми за весь тиждень (а часом мав спеціальні «вісті з столиці» або «з закордонної України»), нарешті відділ цей закінчувався вже ширшою хронікою життя спеціально-українського; таким чином селянин мав щотижня зв'язок з життям загальним і українським і не відчував так сильно своєї одірваності від

культурного світу, сидячи на селі; далі йшли статті на політично-громадські теми і про всякі події та явища культурного життя, біографії письменників, учених, артистів та інших діячів, поезії та оповідання, статті історичні і взагалі популярно-наукові, статті про театр, музику, мистецтво, статті суспільно-економічні, сільськогосподарські, інформаційні (з ветеринарії, загальної медицини) та інші; нарешті дописи, сміховина, поради та відповіді редакції, ціни на хліб і на самім кінці – оповістки та оголошення» [6].

За час існування тижневика вийшло 76 номерів. Рубрику «До наших читачів», у якій подавалася інформація від імені редакції і видавця газети, вів М. Грушевський.

Взагалі М. Грушевський на сторінках редагованих ним видань був надзвичайно активним як публіцист і віддавав перевагу особистому, «живому» зверненню до читачів. Отож і в першому числі тижневика «Село» передова стаття М. Грушевського «До наших читачів» була написана з мотивацією до селян передплачувати новий тижневик і з гаслом, що для кращого життя народ повинен бути освіченим: «менше темноти – менше неправди, всякого лиха. Через те – хто хоче добра своєму краю, народові – повинен дбати про те, щоб і він сам, і оточуючі його люди були якомога тямущі, просвічені» [7].

У своєму зверненні М. Грушевський прохав майбутніх передплатників поширювати часопис поміж селянами та робітниками і, у випадку якихось непорозумінь, звертатися напряду до редакції: «Читачів же наших просимо самих читати й іншим давати та приохочувати: нехай ся газета іде з рук до рук, з хати до хати, людям нашим і усьому миру нашому українському на користь та на пожиток.

А хто чого не зрозуміє, або на якусь справу цікаву для нього не знайде відомості, нехай пише до редакції і питає, однаково чи то буде справа господарська, чи громадська, чи з політики, чи з науки, а ми будемо старатися пояснити такі справи чи то в статтях, чи то в відповідях» [8].

Газету сприйняли дуже схвально, її зміст був різноплановим та цікавим, і вона одразу придбала собі багато передплатників серед українських селян та робітників. Швидкому зростанню числа передплатників сприяло й те, що пробний примірник газети редакція безкоштовно розіслала потенційним читачам і в подальшому кожне перше число газети, яка надсилалася новим передплатникам, було для них безкоштовним. Показовим стосовно реакції українців на газету став лист М. Коцюбинського до М. Грушевського від 12 вересня 1909 р., в якому український письменник висловлював вдячність М. Грушевському та його редакції за таку газету, «бо все, що досі було тільки мрією (гарна селянська газета), – нарешті здійснилося» [9].

Уже в листопаді 1909 р. «Село» мало 1875 передплатників (про це свідчить лист Ю. Сірого до М. Грушевського [10]), тоді як передплатників «Літературно-наукового вістника» в підросійській Україні було лише 870 [11]. Для нового українського часопису це була дуже пристойна кількість читачів, які, очевидно, дослухалися до заклику М. Грушевського і самі поширювали тижневик у своєму оточенні.

У своїй статті «На свята» у передноворічному числі «Села» за 1909 рік М. Грушевський констатував, що перший рік народного часопису пройшов вдало, і він став популярним серед українського селянства, а також висловлював сподівання на те, що в 1910 р. газета придбає собі ще більше симпатій і передплатників: «Спасибі всім, хто до нас добрим словом озивався, працею своєю помагав, і тим, хто нашу газету між людьми поширював, до неї приохочував, – щоб наша праця не гинула марно, а мир з неї користав. Бо працю нашу робили ми не для своєї користі або слави, не для грошей та заробітку, а для народу нашого, щоб допомогти йому просвіщатися, доброї ради та відомості набиратися, до книжки і науки привчатися. Тому добре діло робили всі, хто своїх знайомих і земляків до нашої газети привчав, приохочував, з рук до рук, з хати до хати пускав, щоб самі до неї заохочувалися, виписували та далі поширювали. І далі так просимо всіх робити, помагати газеті своє діло сповняти і нам нашу тяжку гірку працю полегшувати» [12].

Одне з головних завдань народної газети М. Грушевський вбачав у розвитку і зміцненні престижу української мови. Так, звертаючись до читачів «Села» у першому числі за 1910 рік, він, говорячи про досвід інших народів у відродженні власної мови і національної свідомості, наголошував на тому, що «у нас вся надія, вся сила тільки в селянському, мужицькому народі, що один не відцурався своєї рідної мови української, котрою колись князі та панове говорили, котрою гетьмани свої листи-універсали писали, а тепер її мужицькою звать, навіть за мову людську не вважають. Як селянство наше далі буде тої мови рідної міцно держатися, а zarazом буде гуртуватися, просвіщатися, ставати більш тямущим, освіченим і заможним, – разом з ним буде підноситися наша мова українська, наш народ» [13].

В останньому числі газети «Село» за 1910 рік М. Грушевський констатував, що рік, що пройшов, попри штрафи і обмеження доступу видання до читачів через свою національно свідому позицію, був самим продуктивним роком для газети. Протягом 1910-го було чимало актуальних причин для звернень до читацької аудиторії, однак М. Грушевський виступив зі своєю статтею лише наприкінці року: «Провожаємо ще один рік – невеселий і невтішний як для вселюдського життя, так і для нашого ближчого, українського. Ще в свіжій пам'яті стоять утрати стількох корисних

робітників на ниві українського життя, закриття київської «Просвіти», різні кари на українське слово, на українські газети, провал закону про навчання українською мовою в народних школах». Далі М. Грушевський вказував на численні перепони, які стоять на шляху українців до рідного друкованого слова, викладання в школах українською мовою. Це і цензурні утиски, і протидія з боку українофобів і прислужників царського режиму на місцях. Проте закінчив своє звернення оптимістично: «ми за ці два роки набрали міцного переконання, що селяни наші далеко розумніші, ніж про них різні пани думають. Вони тямлять, що справа народної освіти, народного добробуту, розвитку народного – справа занадто велика і важка, аби спиняти її теревенями про слова і букви. Але добре б було, щоб селянство наше не зіставалося мовчазним свідком того, що за них і про них правлять різні пани. Треба, щоб воно голосно відзивалося, коли за нього говорять таке, ніби то воно не бажає собі української школи, української освіти, не любить українського слова, української книжки, або що воно оглядається в них за мовою свого хутору, чи за якимись привичними буквами» [14].

У наступному номері газети, першому в новому 1911 році, М. Грушевський знову звернувся до передплатників. Вітаючи читачів з новим роком, він просив їх не лише брати участь у поширенні газети, але й надсилати свої дописи, які свідчили б про зростання української свідомості серед селян та робітництва. Відзначаючи численні випадки заборони передплачувати «Село» з боку місцевих адміністрацій, М. Грушевський запевняв читачів, що газета виходить цілком законним порядком і її може передплачувати кожен бажаючий, і нагадував, що на таку газету не дасть грошей ані земство, ані адміністрація, оскільки вона їм не потрібна. Отож М. Грушевський вкотре просив селян поширювати газету в своєму оточенні, щоб «не лише розповсюдити правдиве українське слово, але й сприяти тому, аби тим, хто працює біля газети, не довелося докладати коштів на її ведення, адже зростання кількості передплатників значно зменшило б видатки на газету» [15].

На жаль, своїми силами редакція не змогла протистояти опору імперської адміністрації, не вистачило й коштів, – в результаті тижневик «Село» на початку 1911 року змушений був припинити своє існування. М. Грушевський окреслив у зверненні до читачів коло тих проблем, які не давали змоги надалі випускати газету: «Рівно рік і шість місяців скінчилося тепер, як ми стали видавати цю газету, бажаючи по силах наших послужити освіті і освідмленню нашого трудящого народу, селянства і робітників. Пильнували ми по совісті нашої се діло сповняти, але се ставало все тяжче і тяжче. Тяжко видавати тепер справедливую часопись взагалі,

а ще тяжче українську. Не знають люди, як тяжко. А до того ж з різних боків чуємо, що слово наше до людей не доходить: забороняє різне начальство «Село» передплачувати, наказує людям не видавати, а до начальства відсилати. Нема ні одній газеті такої тісноти, як нашій. І тому припиняємо її» [16]. Наостанок він проанонсував нову газету «Засів» в якості продовжувача газети «Село» та тих її традицій, які змогли сформуватися «за такий короткий час, що минув від початку виходу у світ першої селянсько-робітничої газети українською мовою» [17].

Через новий часопис «Засів» М. Грушевський до передплатників звертався двічі – у першому числі і через півроку після цього. У обох статтях він висловлював жаль з приводу закриття тижневика «Село» і закликав селян-передплатників до більшої активності, щоб хоч «Засів» міг виходити. Труднощі з виданням українських за формою та змістом газет пояснювалися М. Грушевським діями адміністрації та певними таємними заборонами, що переслідували обидва тижневики [18].

З аналізу опублікованих на сторінках «Села» та «Засіву» звернень М. Грушевського до читачів можна зробити висновок, що наріжним каменем своєї видавничої діяльності він завжди мав ідеї просвітництва і своє друковане слово скеровував до простого народу, тим самим заслуживши прихильність і подяку українських читачів, для яких кожне число національних газет було справжнім святом. Як результат, саме ці тижневики мали чи не найбільший наклад серед україномовних видань підросійської України початку ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Винар Л. Автобіографія Михайла Грушевського з 1906 і 1926 років як джерело для вивчення його життя і творчості / Л. Винар // Укр. історик. – 1974. – № 1/3. – С. 104–135.
2. Жовтобрюх М. Мова української періодичної преси / М. Жовтобрюх. – К., 1970. – 303 с.; Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1923 рр.): історико-бібліографічний етюд / В. Ігнатієнко. – К., 1926. – 80 с.; Історія української дожовтневої журналістики / під ред. О. Дея. – Львів, 1983. – 518 с.; Попов П. Книга і друкарство на Україні / П. Попов. – К., 1970. – 316 с.; Животко А. Історія української преси / А. Животко. – Мюнхен, 1989–1990. – 334 с.; Він же. Нарис історії української преси : курс лекцій. – Подєбради, 1937. – 112 с.
3. Панькова С. Михайло Грушевський і народна газета «Село» у світлі мемуарних та епістолярних джерел / С. Панькова // Укр. історик, 2004–2005. – № 3–4 (2004); 1 (2005). – С. 25–46; Ткаченко І. «Село» – перша українська суспільно-політична селянська газета / І. Ткаченко // Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2005. – Вип. 10. – С. 91–104.

4. ЦДІАК України, ф. 1235, оп. 1, спр. 770, арк. 78.
5. Грушевський М. До наших читачів / М. Грушевський // Село. – 1909. – № 1. – С. 1.
6. Вороний М. Село / М. Вороний // Рада. – 1911. – № 78. – С. 2.
7. Грушевський М. До наших читачів / М. Грушевський // Село. – 1909. – № 1. – С. 2.
8. Там само.
9. Гісцова Л. Листи Михайла Коцюбинського до Михайла Грушевського / Л. Гісцова // Записки НТШ. – Т. 224 : Праці філологічної секції. – Львів, 1992. – С. 290.
10. ЦДІАК України, ф. 1235, спр. 583, арк. 297.
11. Там само, арк. 35.
12. Грушевський М. На свята / М. Грушевський // Село. – 1909. – № 17. – С. 1–2.
13. Грушевський М. На новий рік / М. Грушевський // Село. – 1910. – № 1. – С. 1–2.
14. Грушевський М. З кінцем року / М. Грушевський // Село. – 1910. – № 50. – С. 2–3.
15. Грушевський М. З новим роком! / М. Грушевський // Село. – 1911. – № 1. – С. 1–2.
16. Грушевський М. До наших читачів / М. Грушевський // Село. – 1911. – № 9. – С. 1.
17. Там само.
18. Грушевський М. До наших читачів / М. Грушевський // Засів. – 1911. – № 1. – С. 1–2.

References

1. Vynar, L. (1974). Avtobiohrafia Mykhaila Hrushevskoho z 1906 i 1926 rokiv yak dzherelo dlia vyvchennia yoho zhyttia i tvorchosti [Autobiography of Mykhailo Hrushevsky from 1906 till 1926 as a source for the study of his life and work]. In *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], No. 1/3, pp. 104–135. [In Ukrainian].
2. Zhovtobriukh, M. (1970). *Mova ukrainskoi periodychnoi presy* [Language of Ukrainian periodical press]. Kyiv. [In Ukrainian]; Ihnatiienko, V. (1926). *Ukrainska presa (1816–1923 rr.): Istoryko-bibliohrafichniy etiud* [Ukrainian press (1816–1923): historical and bibliographical essay]. Kyiv. [In Ukrainian]; Dei, O. (Ed.). (1983). *Istoriia ukrainskoi dozhovtnevoi zhurnalistyky* [History of Ukrainian pre-October journalism]. Lviv. [In Ukrainian]; Popov, P. (1970). *Knyha i drukarstvo na Ukraini* [Books and printing in Ukraine]. Kyiv. [In Ukrainian]; Zhyvotko, A. (1989–1990). *Istoriia ukrainskoi presy* [History of Ukrainian press]. Munich. [In Ukrainian]; Zhyvotko, A. (1937). *Narys istorii ukrainskoi presy: kurs leksii* [History essay of Ukrainian press: lecture course]. Podebrady. [In Ukrainian].
3. Pankova, S. (2004–2005). Mykhailo Hrushevskyi i narodna hazeta “Selo” u svitli memuarnykh ta epistoliamykh dzherel [Mykhailo Hrushevsky and a public newspa-

- per “Village” in memorial and epistolary sources]. In *Ukrainskyi istoryk* [Ukrainian historian], Nos. 3–4 (2004), No. 1 (2005), pp. 25–46. [In Ukrainian]; Tkachenko, I. (2005). “Selo” – persha ukrainska suspilno-politychna selianska hazeta [“Village” as the first Ukrainian public and political peasant newspaper]. In *Rukopysna ta knyzhкова spadshchyna Ukrainy* [Manuscript and book heritage of Ukraine], Is. 10, pp. 91–104. Kyiv. [In Ukrainian].
4. Fond 1235, Inventory 1, Unit 770, Folio 78. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
  5. Hrushevskiy, M. (1909). Do nashykh chytachiv [To our readers]. In *Selo* [Village], No. 1, p. 1. [In Ukrainian].
  6. Voronyi, M. (1911). Selo [Village]. In *Rada* [Board], No. 78, p. 2. [In Ukrainian].
  7. Hrushevskiy, M. (1909). Do nashykh chytachiv [To our readers]. In *Selo* [Village], No. 1, p. 2. [In Ukrainian].
  8. Hrushevskiy, M. (1909). Do nashykh chytachiv [To our readers]. In *Selo* [Village], No. 1, p. 2. [In Ukrainian].
  9. Histsova, L. (1992). Lysty Mykhaila Kotsiubynskoho do Mykhaila Hrushevskoho [Letters of Mykhailo Kotsiubynsky to Mykhailo Hrushevsky]. In *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* [Notes of Shevchenko Scientific Society]: Vol. 224. *Pratsi filolohichnoi sekcii* [Transactions of the philological section], p. 290. Lviv. [In Ukrainian].
  10. Fond 1235, Unit 583, Folio 297. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
  11. Fond 1235, Unit 583, Folio 35. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
  12. Hrushevskiy, M. (1909). Na sviata [For holidays]. In *Selo* [Village], No. 17, pp. 1–2. [In Ukrainian].
  13. Hrushevskiy, M. (1910). Na novyi rik [For New Year]. In *Selo* [Village], No. 1, pp. 1–2. [In Ukrainian].
  14. Hrushevskiy, M. (1910). Z kintsem roku [Happy year ending]. In *Selo* [Village], No. 50, pp. 2–3. [In Ukrainian].
  15. Hrushevskiy, M. (1911). Z novym rokom! [Happy New Year!]. In *Selo* [Village], No. 1, pp. 1–2. [In Ukrainian].
  16. Hrushevskiy, M. (1911). Do nashykh chytachiv [To our readers]. In *Selo* [Village], No. 9, p. 1. [In Ukrainian].
  17. Hrushevskiy, M. (1911). Do nashykh chytachiv [To our readers]. In *Selo* [Village], No. 9, p. 1. [In Ukrainian].
  18. Hrushevskiy, M. (1911). Do nashykh chytachiv [To our readers]. In *Zasiv* [Sowing], No. 1, pp. 1–2. [In Ukrainian].

I. Tkachenko

Publicistic works of Mykhailo Hrushevsky on the pages of weekly newspapers “Village” and “Sowing” as a source from the history of Ukrainian peasants’ and workers’ prerevolutionary periodicals

The article characterizes the period starting from the revolution of 1905, when periodicals publishing in Ukrainian language became possible on the territory of sub-Russian Ukraine. The stage of national press formation and establishment is illustrated. Through the examples of public weekly newspapers “Village” and “Sowing” we have represented the history of Ukrainian workers’ and peasants’ prerevolutionary periodicals and shown how a Ukrainian historian and state figure M. S. Hrushevsky contributed to it. The analyzed publicistic materials of M. S. Hrushevsky from the column “To our readers” in a weekly newspaper “Village” provide the information on the tasks of Ukrainian workers’ and peasants’ periodicals including the development and status enhancement of Ukrainian language and the enlightenment of Ukrainian nation. Two messages of M. S. Hrushevsky to the subscribers of a weekly newspaper «Sowing» bear evidence of the difficulties of Ukrainian newspapers publishing. Besides that, presented is the historiography relevant to the subject of the article.

Key words: M. Hrushevsky, Ukrainian periodicals, weekly newspaper «Village», weekly newspaper «Sowing».

И. В. Ткаченко

Публицистика Михаила Грушевского на страницах еженедельников «Село» и «Засів» как источник из истории украинской крестьянско-рабочей дореволюционной периодики

В статье дана характеристика периода после революции 1905 г., в котором на территории подросийской Украины появилась возможность издания периодической прессы на украинском языке, освещён этап зарождения и становления национальной прессы. На примерах функционирования народных еженедельников «Село» и «Засів» отображена история украинской крестьянско-рабочей дореволюционной периодики, роль и место в ней выдающегося украинского историка и государственного деятеля М. С. Грушевского. Проанализированные публицистические материалы М. С. Грушевского из рубрики «К нашим читателям» в еженедельнике «Село» дают информацию о задачах украинской крестьянско-рабочей периодики, которые, в частности, состояли в развитии и укреплении престижа украинского языка, повышении уровня народного просвещения. Два обращения М. С. Грушевского к подписчикам еженедельника «Засів» свидетельствуют о трудностях с изданием украинских газет. Кроме того, в статье представлена историография по теме.

Ключевые слова: М. С. Грушевский, украинская периодика, еженедельник «Село», еженедельник «Засів».